

YO SÓ AQUEST QUE·M DICH MIQUEL ÀNGEL
RIERA. MECANISMES POÈTICS PER UNA
EXALTACIÓ DEL JO COM A MESTRE EN ARS
AMANDI

CÈLIA NADAL PASQUAL

(Universitat Pompeu Fabra)

Ausiàs March (Beniarjó, 1397-València, 1459) i Miquel Àngel Riera (Manacor, 1930-1996) han construït un sistema de pensament sobre l'ascensió i salvació de l'home basat en l'amor.¹ Les seves reflexions es gesten des de la perspectiva dels respectius jos, ambdós de subjectivitat reforçada i exhibidors d'autoritat. A través de la construcció d'un *pathos* tan segur d'ell mateix es legitima el pacte poètic d'acceptar la recepció d'uns pensaments plantejats com a certs, reals i objectius quan realment sorgeixen de la subjectivitat profunda de l'enunciador poètic.

La comparació dels dos casos d'estudi no obeeix a cap voluntat purament celebrativa de les possibles coincidències detectables en uns corpus textuais de procedències tan llunyanes (sobretot cronològicament), ni tampoc a la recerca directa de relacions de fonts i influències; sinó que s'empara en l'objectiu d'identificar les diferents estratègies poètiques i textuais que configuren un model de jo com a mestre en *ars amandi*. Una de les principals és presentar l'home (identificat en el subjecte enunciator) com a unitat ontològica privilegiada en el mapa de jerarquies, tant en relació amb el que tradicionalment es col·loca al capdamunt (Déu), com amb el que es col·loca al capdavall (els altres, les dones, els ignorants, els incivilitzats, les bèsties).

Riera vol utilitzar l'expressió *home* per referir-se a l'encarnació de la condició humana: «quan dic humanitat és que dic home»² (BH. IX, v. 72).³

1. En el cas de Riera vegeu per exemple Nadal (2010) i pel que fa a March: «Ausiàs March as a Theorist of Love» (Archer 1994).

2. Els textos de March procedeixen de l'edició de Giloamo i Micó (2004), mentre que els textos de Riera provenen de l'*Obra poètica completa (1953-1993)*, edició de Rosselló (2002). Les abreviatures que utilitzarem per als títols dels llibres són: PN. *Poemes a Nai*; Bio. *Biografia*; BH. *La Bellesa de l'Home*; PiC. *Paràbola i Clam de la Cosa Humana*; LiB. *Llibre de les Benaventurances*; PB. *El Pis de la Badia*.

Però aquest home no és només el subjecte principal de la producció poètica, sinó també el punt de vista des del qual s'analitzaran totes les coses, així com el referent de la mesura de totes elles.⁴ Al seu torn, l'antropocentrisme es contraposa clarament al teocentrisme. L'ésser humà emula déu i li'n manleva la capacitat creadora, especialment la de crear bellesa i de fer-ho: «a mesura innumerable d'una imatge, la seva, (la de l'home) / que sempre és adorable» (BH. I, v. 9-10). L'enunciador no és ambigu i emet «el manament d'estimaràs l'home singular / per damunt els déus / i els homes plurals'» (Bio. XIII, v. 80-82).

Pel seu cantó, March se situa en un context de producció en el qual la religió cristiana constitueix un component cultural molt més fort i transversal. Tanmateix, lluny de conformar-se amb la pura ortodòxia oficialista cristiana i els seus llocs comuns, una part forta del seu contingut es manifesta original i autògrafa: ell és el centre de les reflexions, s'atreveix a dirigir-se a déu tractant-lo de «tu» i admet que prega més per por que per amor: «Jo tem a tu més que no et só amable» (CV, v. 57). Per això i altres raons s'ha parlat d'un subjecte prerenaixentista,⁵ tot i recollir del platonisme⁶ la problemàtica acceptació de la doble natura humana composta pel cos «qui és corrupta creatura» i l'ànima, que «Béns e virtuts ab llauger peu encalça» (LXXXVII, v. 14 i 17).

En els dos corpus hi ha una reivindicació de la pròpia prioritat o egocentrisme. La tensió respecte a la divinitat no només es resol en termes d'antropocentrisme vs teocentrisme, sinó també d'individualisme vs col·lectivisme. D'aquí el seu protagonisme respecte a la massa mediocre i anònima o, per tornar a Riera, «l'imprescís eixam / —sempre olorós de distància— / que anomenam / humanitat» (BH. VII, v. 35-38).

3. Llavors, pel poeta mallorquí l'ésser humà (o l'home, que és com s'hi sol referir) és el centre temàtic entorn del qual gira tota la seva producció literària: «jo, amb tossudes, / d'entre tot l'espectacle humà sempre me qued amb l'home» (BH. I, v. 25-26). Veiem el seu sentit de masculí genèric: «quan parl d'estimar l'home, Nai, / és que t'estim a tu» (BH. IX, v. 72). Aquest home, al seu torn, és definit sistemàticament com a ésser de doble natura: «Homes, germans, tant falcó com àngel» (BH. IV, v. 1). Sobre això i les connotacions rousseauianes i hobbesquianes que implica, veure Rosselló (1982: 34).

4. Rosselló (1996: 53-68) detecta una influència sobre la poètica rieriana de la generació del 27, que s'allunya de l'art deshumanitzat d'Ortega i entén la poesia com un mitjà de comunicació i d'humanitat, com professava Aleixandre.

5. Per cronologia March pertanyeria a l'època medieval, si bé la seva modernitat literària ha fet que alguns crítics subratllassin el seu humanisme, parlassin d'ell com a prerenaixentista o vinculable al renaixement, potser encara amb un peu a cada banda (Cano 2011).

6. S'ha parlat de platonisme en March apuntant la clara separació de la dualitat de mons sense connexió entre ells com a via de progrés, base per a l'acceptació renaixentista de la multiplicitat provinent de la unitat creadora o neoplatonisme (Lledó-Guillem 2004). March, precisament, serà interpretat i imitat en clau neoplatònica pels cercles cortesans valencians i barcelonins al llarg del segle XVI (Solervicents i Duran 2000) i (Duran 1997). Per la seva banda, Archer (1994) i Cocozzella (1997) hi veuen una lògica hilemorfista (1997).

La seva superioritat s'assumeix com a resultes d'una vasta experiència i una particular elaboració filosòfica que legitimen el pensament dels jos. El plànol empíric implicarà una relació amb un segon: l'amada.

La dona no és en cap cas ni un àngel ni una idea, sinó una persona. Per al poeta mallorquí, la relació amb l'amada és antiplatònica, com antiplatònica és la seva visió del món.⁷ L'ànima de Nai (l'omnipresent tu de la poesia rieriana) existiria com a cos: «l'esperit és aquí, fet ta pell transcendida. / Ta veu, ta veritat, això que en dèiem ànima / és múscul tot, sang, tendó: no sé entendre la resta» (LiB. I, v. 5-7). Llavors, només la carn ens assegura la concreció i l'experiència empírica, que és la base del coneixement:

«ara mateix
em resulta avorrit
i llunyà
i molt confús
sentir parlar per alt
d'aquests ferests amors abstractes» (BH. VII, v. 29-34).

March, per la seva part, si bé pren distància de les codificacions de la fina amor trobadoresca, no ho fa per evadir el fet que els amants siguin de carn i os (que la carn vulgui carn), sinó per fugir de les tipificacions que, per bé que riques en el seu moment d'esplendor, ara reduïen l'amor a un joc de rols i vassallatge i no permetien explorar tant els matisos del desig i els seus problemes actuals com una dimensió de l'amor molt més ambiciosa i transcendent. D'altra banda, aquesta aspiració no l'aproxima a la tradició petrarquista que idealitzava la dona. March n'accepta la dimensió corpòria amb un registre realista. I és que, en ambdós casos, les dones són en gran part un element subordinat a les necessitats del jo, com ara a la de tenir amb qui completar l'experiència amorosa. Per això, el jo mai no s'entreté en la interpretació dels seus motius i sentiments a través d'una descentralització del seu propi ego que els permeti posar-se en la pell de l'altre. La dona, de fet, ni opta a donar una resposta a la recerca existencial del poeta, ni és un objectiu com a tal en la seva literatura.⁸ Aquesta «és

7. Sobre la relació de Riera amb el platonisme Pau Gilabert ens ofereix una interessant interpretació segons la qual l'occident platònic no pot restaurar el paganisme. Es basa en la idea que si un déu és inaccessible, com planteja un dels títols de narrativa de Riera, esdevé assassí de la dimensió humana de l'eros i que el món, malgrat el cristianisme i els platònics, és una realitat dual que no pot ser dividida en les seves meitats (1993: 45-62). De la mateix manera, jo poètic no sent cap enyorança d'una l'ànima sense cos i té peu fiter allà on és: «Donaria una dent per mossegar més vida / o una mà per sentir-me més instal·lat aquí [...] La vida a l'altre món també la donaria / per augmentar el cabal de la que tenc aquí» (PB. XI, v. 1-2 i 7-8). La mateixa afirmació apareix reformulada en d'altres ocasions: «Ens parlaven d'un cel que no sabem on para / i n'hem trobat un altre que ens hem hagut de fer. / Enlairat com aquell ens deien, Nai, que estava, / gravita molt en terra, volent ser sols d'aquí» (PB. XXX, v. 1-4).

8. La diferència més evident és que en Riera, Nai és l'element clau que permet al jo fruit d'un l'amor perfecte: l'amant, per molt que centrat en ell mateix, la vol, la celebra, la necessita: «Tu i jo, nosaltres dos,

absent en l'obra d'Ausiàs March i l'objecte (o el subjecte) del poema es confon amb el poeta mateix [...] Ausiàs March escriu per Ausiàs March» (Zimmermann 1998: 215-16).⁹

Ella, en definitiva, és una dona segons l'ha definida Riquer «amb virtuts i vicis, amb fermesa i amb feblesa, un ésser capaç de pecar i de fer pecar el poeta» (1984: 219). Sí, el poeta peca. A diferència del jo rierià, que exemplifica l'assoliment d'una praxi de l'amor perfecte, el de March esdevé víctima de certes debilitats que li ho impedeixen. Amb tot, ell es mostra com a referent d'una capacitat de comprensió privilegiada de l'amor bo i del dolent i per això se sent amb autoritat per jutjar l'altre (p.e: una dona que no manté la castedat un cop mort l'amant és «Alcavota provada» (XLII, v. 33)).

Un altre aspecte a tractar per a la caracterització d'aquests jos és que són homes i tenen una visió del món talment des de la masculinitat. Tot i que ja hem dit que el concepte home en Riera adquireix per extensió el significat de condició humana, de vegades el masculí genèric resulta ambigu o directament problemàtic. La nostra crítica, però, no pretén entretenir-se amb el debat del llenguatge sexista, sinó fer notar el punt de vista patriarcal que, discretament, ens presenta una manera d'entendre la vida on el mascle se situa com a referent de l'existència en nom de la humanitat.

Aquesta tendència es manifesta altres vegades a través d'un to de superioritat i paternalisme amb el qual el jo masculí es mostra molt més sapient que el tu femení, tot i que teòricament els dos han viscut plegats la mateixa experiència amorosa: «tu Nai, no ho entindràs [...] Oh, Nai, tu no ho acceptis, / tu no ho compreguis mai, no els ho perdonis» (PN. v, v. 4, 10-11). Un altre cas: «Així ho sé i me'n faig càrrec / acceptant tot l'engany que, al darrer, em correspongui. / Però tu com si res: / tu, segueix existint,

nosaltres tots, nosaltres un / oberts a fer la travessia de la vida oberta» (PB. XIII, v. 31-32). I malgrat versos com aquest, la imprescindible Nai no arribarà mai a assolir el mateix grau de valoració que el jo té d'ell mateix. March, en canvi, presenta no només la fembra com un ésser que mai no assolirà l'estatus de perfecció amatorial del jo, sinó que tot sovint la seva naturalesa i dimensió carnal li'n dificulten la possibilitat de practicar l'amor espiritual del qual ell sí que en té pretensions:

«Llir entre cards, gran és lo meu delit
mentre no pens lo que poríeu fer:
tot acte és prop de lla on és poder,
si al voler governa l'apetit» (Tornada LXXIV).

9. Ens recorda Zimmermann (1998: 215-16) que el paper del jo respecte a la dona i respecte a ell mateix va mutant al llarg dels diferents cicles i que, en el primer, el *senhal* sols surt al final del poema, com si de sobte March, un cop desenvolupada la seva reflexió amorosa, recordés l'origen d'aquest amor, que no ha estat present fins a la tornada, emmarcat dins una part diferenciada del cos principal on es desenvolupa la reflexió des del punt de vista de l'estructura del poema. En la resta de poemes, el *senhal* i la figura de la dona varia fins al punt que en els *cants de mort* apareix només com a record i en els morals simplement desapareix.

ignorant les resultes» (Bio. 17, v.14-17). Sembla que l'home vulgui protegir la dona d'aquelles veritats que hom viu més tranquil si no sap. En el primer exemple, Nai s'enfronta a l'actitud vital d'uns homes que encarnen uns valors ben diferents als del jo. Ella també els percep com a diferents, però ni els entén ni els ha d'entendre. En el segon exemple, el jo pensa que el goig amorós no bastarà per salvar-los de la penúria a l'hora de la mort. El tu no tindria capacitat d'accés a aquesta revelació sobre el final, i ha de seguir vivint potser feliç però ignorant. El jo no espera d'ella que pugui arribar a aquest grau de consciència.¹⁰

En el cas de March no hi ha una única narratària, sinó diferents senyals, i el context és completament diferent: Les dones, per la seva deshonestedat de cor, no juguen a la lliga del bon amador. Segons Archer: «només un home que, com el poeta mateix, 'en amor és ben percebut' i que no viu subjecte als desigs deshonestes, s'adona de la veritat quant a elles (les dones), és a dir, que 'jamés dona tenc voler ferm'» (v. 65 i 66 del poema LXXI) (Archer 2009: 71). No cal dir que, des d'un punt de vista actual, aquest tipus d'enfocament es consideraria misogin. Però, si fem un exercici de contextualització, veurem que March no vitupera les dones segons la tradició misògina del seu temps, sinó que es limita a reproduir els tòpics de l'època.¹¹ Que la dona té la culpa de tot és un clàssic de la tradició judeo-cristiana, i en aquest cas es concreta en el fracàs de l'aplicació de la pura amor a la qual el poeta aspira per falta de correspondència en capacitats, ja «que pura amor no pot en dona caure» (LXXXVII, v. 267-268). Aquesta argumentació devalua el sentit literal dels senyals: si Plena de Seny fos un d'aquells noms parlants, contrastaria deliberadament amb afirmacions

10. Sembla ser que l'únic crític que ha parlat explícitament sobre el tema de gènere és J. M. Lloró (1990: 42). Aquest, només s'ha centrat en l'última novel·la de Riera, *Illa Flaubert*: «Miquel Àngel Riera vertebra esta reflexión sobre la lucha del hombre (varón) para huir de la muerte». I explica com el protagonista s'enfronta als diferents models de dona (des de la mare a una prostituta de la qual s'enamora per la seva actitud maternal) amb una manera de fer que oscil·la entre el rebuig i la idealització: «Se trata de la idealización misógina del mundo femenino. Esta misoginia del personaje se manifiesta en las descripciones, tan descarnadas como machistas, de las otras mujeres de la novela, las que provocan su desprecio. Se trata de ese machismo educado, culto, paternal, disfrazado de comprensión y paciencia ante la inevitable sentimentalidad femenina». En el cas de la poesia, l'exemple que hem vist és una mostra de paternalisme que el jo mai no toleraria per a ell.

11. De fet, en un context on els textos misògins estaven a l'ordre del dia, dirigir-se a l'home com a interlocutor principal de qui es pot esperar una progressió en la carrera amatòria i a la dona com a interlocutora tòpica és el que es podria dir un mal menor. Archer a «Ausiàs March i les dones» (1997: 14-57) proposa no entendre la «misogínia» com a conseqüència del fracàs en l'empresa amorosa, sinó com a punt de partida dels seus poemes. Que la dama curosament escollida no pugui estar a l'altura, li fa extrapolar puntualment aquesta incapacitat al gènere femení. Però, de totes maneres, la misogínia del segle XV va molt més lluny i Archer aquí recorda el llibre III de *Lo somni* o els textos d'Andreu Capellà com a exemples de la tradició misògina pròpiament dita, en la qual no hi podem incloure March. Amb tot, encara que no puguem parlar de tradició misògina, sí que ho podem fer de temàtica antifeminista: Cantavella (2010) comenta al respecte el poema LXXI com a exemple d'aplicació del patró literari característic de la crítica a una dona per desengany amorós que acaba amb l'extensió del judici a tot el gènere femení; encara que March ho faci amb una elaboració retòrica pròpia.

com: «Llur cap no val (el de les dones), perquè no hi ha cervell» (LXXI, v. 101). Com pot ser plena de seny una dona si les dones no tenen cervell? El poder ambigu i en part tòpic dels pseudònims elogiadors (llir entre cards, mon darrer bé, etc.) xoca amb altres consideracions negatives puntuals al servei d'una expressió de les emocions amb efecte d'immediatesa.

En definitiva, la impossibilitat de tenir en compte una amiga que elabori paral·lelament al jo una interpretació dels fets, i que tingui les seves pròpies motivacions, exerceix una funció en l'estratègia de construcció d'un jo ambiciós que es proposa entendre allò que ningú més no entén, ni tan sols la companya que viu amb ell l'experiència de l'amor.

No debades hem apuntat que en els universos poètics de Riera i de March no tothom està a la mateixa alçada. El primer, per exemple, diu que parla de l'home genèric que representaria la dignitat de la condició humana. Però aquest model d'home universal no respon sinó a la subjectivitat i particularitat del propi jo. Potser és per això que planteja una irònica *captatio benevolentiae* demanant disculpes d'entrada per «haver parlat de l'home particular que em creix» (Bio. XIII, v. 80). De fet, tots els perfils que distingeixen el model que representa el jo seran durament criticats i presentats com antimodel (en Riera, és el cas del jutge compromès, el polític malgarbat, els que s'entretenen creient en Déu, etc.).

Tots ells són la terceria, els ells, o «aquells que sols són gent / i res tenen a veure amb els altres que ens salven» (PB. XXX, v. 16-17)¹² i que completen el joc de pronoms que Riera disposa per marcar la proximitat de les persones al model, que correspon a la proximitat de les persones amb el jo.

Ausiàs March també és elitista i parla de la ignorància com a culpable universal dels mals humans (veure p.e. XLV), perquè fa que la gent es deixi anar als desitjos de la carn i corrompi la puresa del *bon amor*. De vegades, el jo margina aquests ignorants i es dirigeix només a l'*entenent amador* (LXXXVII) (Archer 2009: 55-58). Ell no vacil·la a considerar-se el millor entre els *fins aimadors*: «Tant he amat que mon grosser enginy, / per gran treball de pensa és subtil. / Lleixant a part aquell sentiment vil / que en jorn present los enamorats ciny» (XVIII, v. 1-4). Experiència i subtileza de pensament és el que caracteritza el discurs poètic del jo de Riera i de March, portadors d'unes doctrines que es permeten exposar amb el to del conseller, del mestre o del predicador. Riera reparteix consells: «caldria ensenyar als nostres fills...» (PiC. I, v. 7). Del suggeriment arriba a l'ordre amb l'ús d'imperatiu: «Adorau-lo! Va exempt: té un cos, l'estima» (LiB.

12. A nivell de paratext, l'autor assumeix la mateixa classificació a la dedicatòria del poemari: «A tots quants heu assolit categoria de vosaltres, havent pogut no passar mai de just ser ells. I, entre tots, a Tu, que em tens engrunada la biografia».

24, v. 18-19). I de l'imperatiu a l'amenaça: «dels plaers no fruitos, raça insensata, / un dia en respondreu davant els déus» (PB. X, v. 23-24).

En l'últim poemari de Riera (*El pis de la Badia*, 1992), el jo encara adverteix aquesta massa anònima que és la humanitat: «si em criticau, cantant m'eixordaré. / No vull ser més com sou, una desgràcia / d'homúnculs desinflatos i reticents» (PB. X, v.20-22). La independència d'un jo que es vol autosuficient es manifesta una vegada més amb el no consentiment que un altre el jutgi. Cadascú està al seu lloc i sembla improbable la possibilitat de posar-se al lloc de l'altre: «La humanitat i jo som una sola cosa. Però la conec i l'entenc des de mi, necessàriament. Llavors, si la vull servir hauré de recórrer a servir-me a mi mateix» (Riera cit. per Rosselló 1982: 279). Dit d'altra manera: «No us podré servir si no em serviu/ deixant-me ser qui som» (PiC. I, v.1-2). El jo té una visió del món entorn d'ell, autocentrada, ja està «com enmig de la mar» (PN. VIII, v. 1-2), com enmig d'«un ample cercle / que lentament es clou entorn a tota la meua quantitat de persona» (PiC. V, v. 17-18). Aquest subjecte és, per tant, egocèntric pel que fa a la perspectiva que, a més, resulta estranya i mala d'entendre per als altres: «Si fos prou pegar un crit perquè ho sabessin! / si bastàs plorar fort, escriure'ls cartes» (PN. V, v. 1-2).

De la mateixa manera que March diu «Jo son aquell pus extrem amador» (XLVI, v. 41) i maleeix haver estat «dones amant més que a mi mateix» (LXXI, v. 106). L'alternativa a no estimar qui no estaria a l'altura es resol amb l'autoestima. Ningú no sembla digne del seu amor. Vegem, si no, la primera estrofa del poema XCVI, un Cant de Mort en què el poeta de la Safor es compara amb el comú de la gent:

«Si per null temps creguí ser amador,
en mi conec d'Amor poc sentiment.
Si mi compar al comú de la gent,
és veritat que en mi trob gran amor,
però si guard algú del temps passat,
i el que Amor pot fer en lloc dispost,
nom d'amador solament no m'acost,
car tant com dec no só passionat».

És a dir, si, per una banda, explota el recurs retòric de la captació per humilitat (assenyalant l'amador del temps passat com a tòpic ideal), aquesta no fa si no confirmar la dificultat de l'empresa, ja que, per altra banda, intercala una comparació amb la resta dels mortals que formen part del seu entorn immediat i de la qual en surt victoriós. Hauríem de reparar que, com de costum, l'afirmació no prové d'un observador extern, sinó que es tracta d'una autovaloració explícita en la qual, com en Riera, ell és alhora estudiós i objecte d'estudi: «en mi conec», «en mi trob». I fins i tot quan el

jo troba dificultats sembla que tot plegat s'expliqui per la paradoxa que qui més sap, més incertesa l'assalta: «Creixent saber, l'ignorança's desperta; / al qui més sap li ocorre major dubte: / en aquell temps que res no sé, no dubte, / e'l grosser foll tota cosa l'és certa» (CXIII, v. 51-54). Es tracta d'una estratègia de legitimació del discurs del jo, que intenta trobar explicacions que tapin els seus propis punts flacs.

Arribats a aquest punt podem concloure que els dos subjectes lírics que hem analitzat proposen un sistema de pensament que inclou una consideració qualitativa dels tipus d'amor, necessària per a la salvació de l'home i que, inevitablement, implica judicis ètics o morals, per bé que diferents. Sigui com sigui, els dos necessiten avalar la pròpia suficiència analítica per afirmar taxativament els respectius discursos. Per aconseguir-ho, els jos s'han constituït sota unes estratègies de legitimació eficaces i que, per resumir, podem dir que consisteixen a: en primer lloc, la caracterització com a home que coneix el cos, la terrenalitat i l'impuls del desig. El grau d'experiència que això suposa es combina amb una ferma autoconvicció de la pròpia saviesa i clarividència fruit de l'elaboració intel·lectual d'aquest mateix coneixement pràctic. Aquesta certesa, emperò, no és fruit de l'avaluació externa, sinó d'una valoració autorreferencial.

És a dir, el jo té una visió egocèntrica. Hem comprovat que els dos solen jutjar els altres, però que ningú altre no té l'oportunitat de jutjar-los a ells. Fins i tot March, que de vegades reconeix que s'erra, és l'únic que pot discernir-ho i, sovint, es mostra en situació de soledat fruit de la incomprensió. En el cas de Riera fins i tot trobam versos en què manifesta el seu estupor davant de qualsevol mostra de desautorització externa: «Pareix que volen dir que no és tan ver com jo me pens...» (PN, v 9-10) com si tal cosa no fos possible.

Aquest monisme es tradueix en una perspectiva jeràrquica que desplaça cap a l'alterització la resta de subjectes, tot formant parelles com el jo i els ells o el comú de la gent; el pus extrem amador i els ignorants; el mascle i les dones, l'home i Déu, etc.

La manera de construir aquest tipus de rol es basa en una relació dialèctica ego/alter. Però el dialogisme entre aquest dos elements poètics no es resol amb un debat obert i plural, sinó amb la minorització d'altres veus mancades de plataforma d'expressió directa i subordinades a ser una presència al·ludida dins el discurs en primera persona del jo.

En poques paraules, els subjectes poètics de March i de Riera rarament tracten els altres d'igual, parlen per ells mateixos i sempre tenen l'última paraula.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARCHER, ROBERT (1994): «Ausiàs March as a Theorist of Love». GRIFFIN, NIGEL / GRIFFIN, CLIVE / SOUTHWORTH, ERIC / THOMPSON, COLIN (ed.): *The Discerning Eye. Studies Presented to Robert Pring-Mill on his Seventieth Birthday*. Oxford, The Dolphin Book Co., p. 3-15.
- ARCHER, ROBERT (1997): «Ausiàs March i les dones». ALEMANY, RAFAEL (ed.): *Ausiàs March: textos i contextos*. Alacant-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana- PAM, p. 13-30.
- ARCHER, ROBERT (2009): «Tot entenenet amador: March teòric de l'amor». *Lo cor salvatge*. València, Alfons el Magnànim edicions, p. 51-64.
- CANO, ÀNGEL (2011): «Indicios del pensamiento humanista en el 'Cant Espiritual' de Ausiàs March». *Lemir*, vol. 15, p. 47-58.
- CANTAVELLA, ROSANA (2010): «Sobre la poesia antifemenina de Ausiàs March: el poema 71». *Revista de Literatura Medieval*, vol. 22, p. 85-104.
- COCOZZELLA, PETER (1997): «Ausiàs March, herald del Renaixement a Espanya». ALEMANY, RAFAEL (ed.): *Ausiàs March: textos i contextos*. Alacant-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana de la Universitat d'Alacant-PAM, p. 73-88.
- DURAN, EULÀLIA (1997): «La valoració renaixentista d'Ausiàs March». MASSOT, JOSEP (Coord.): *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 35 (Homenatge a Arthur Terry, 1). Barcelona, PAM, p. 93-108.
- GILABERT, PAU (1993): «Els déus inaccessibles de Miquel Àngel Riera, o el perquè l'Occident Platònic no pot restaurar el paganisme». *Anuari de Filologia*, vol. 16, p. 45-62.
- LLEDÓ-GUILLEM, VICENT (2004): «El rechazo del Neoplatonismo en Ausiàs March». *Neophilologus*, vol. 88, p. 545-557.
- LLURÓ, JOSEP M. (1990): «La paradoja de Robinson». *La Vanguardia*, 6 d'abril.
- MARCH, AUSIÀS (2004): *Pàgines del Cancionero*. DI GIROLAMO, COSTANZO / MICÓ, JOSÉ MARÍA (ed.). Valencia, Pre-Textos.
- NADAL, CÈLIA (2010): *El sistema de valors existencials, ètics i estètics en l'obra poètica completa de Miquel Àngel Riera*. Barcelona, Institut universitari de Cultura. [Projecte de treball de recerca ECLAP, Universitat Pompeu Fabra].
- RIERA, MIQUEL À. (2004): *Obra poètica completa (1953-1993)*. ROSSELLÓ, PERE (ed.). Pollença, Edicions el Salobre.
- ROSSELLÓ, PERE (1982): *L'escriptura de l'home. Introducció a l'obra literària de Miquel Àngel Riera*. Palma, Obra Cultural Balear i Universitat de Palma de Mallorca.
- ROSSELLÓ, PERE (1996): «La influència de la Generació del 27 en la poesia de Miquel Àngel Riera». *Estudis Baleàrics*, vol. 54-55, p. 53-68.
- RIQUER, MARTÍ DE ([1964] 1984): *Història de la Literatura Catalana*, vol. 3. Barcelona, Ariel.
- SOLERVICENS, JOSEP / DURAN, EULÀLIA (2000): *Literatura catalana moderna I*. Barcelona, ECSA/UOC.

ZIMMERMANN, MARIE C. (1998): «Celebracions de l'altre i emergència de la persona del Jo en la poesia catalana del segle XV». *Ausiàs March o l'emergència del Jo*. Barcelona, PAM, p. 149-186.